

Матеріал статті розкриває можливість здійснення психологічної допомоги тяжело больним пацієнтам завдяки відродженню смислу життя шляхом одержання духовності. Описана ситуація хронічного захворювання і психологічне стан тяжелобольної людини - забезпечення емоційної, смислової і екзистенціальної підтримки людині. Отражено зміст духовної складової психологічної допомоги, сутність якої складається в роботі усвідомлення і реорганізації системи смислів, мотивів, а також в пошуку нового життєвого контекста. Показано, що психологічна допомога по відродженню втраченого в результаті хвороби смислу життя складається в перериванні патологічних зв'язків і формуванні здорових зв'язків.

Material of the article deals with the possibility of realization of psychological assistance to heavily sick patients due to renewal of sense of life by finding of spirituality. The situation of a chronic disease and psychological state of the seriously ill patient is outlined. It is considered that the task of a psychological assistance the seriously ill patient of the personality is in ensuring emotional, semantic and existential support to the person. The maintenance of a spiritual component of the psychological assistance which essence consists in work of understanding and reorganization of system of meanings, motives, and also in search of a new vital context is reflected. It is shown that the psychological assistance on renewal of the meaning of the life lost as a result of an illness consists in interruption of pathological communications and formation of healthy communications.

О. В. Анопрієнко (м. Київ)

ПОРУШЕННЯ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВЗАЄМИН ЯК ЧИННИК ВИНИКНЕННЯ ХРОНІЧНОГО СТРЕСУ У ПІДЛІТКІВ

Постановка проблеми. Сімейні взаємини є джерелом розвитку особистості та значною мірою впливають на психоемоційний стан дітей і підлітків. Так численні дослідження з проблеми виховання у сім'ї доводять, що стиль виховання впливає на соціальний розвиток, поведінку та емоційний стан дитини. Необхідно зазначити що особливе місце в період росту та становлення особистості відіграє стиль батьківської поведінки у взаєминах з дитиною, вміння зрозуміти її почуття та переживання. Але дуже часто в період дорослішання дітей батьки не враховують зміни, які відбуваються з підлітками, порушуються дитячо-батьківські відношення, які спричиняють формуванню стійких емоційних переживань у підлітків та як наслідок виникненню хронічного стресу. Виникнення хронічного стресу в підлітковому віці негативно впливає на всі сфери життєдіяльності особистості, на розвиток її, цілеспрямованості, соціальну, психологічну та фізичну активність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням стресових станів, їх виникненням та розвитком, проявами та наслідками займалися як вітчизняні так і закордонні науковці, а саме: Р. Ю. Аббасов, І. В. Бажанова, Е. Ф. Бажин, Д. П. Березкин, В. Н. Герасіменко, А. В. Гнезділов, Б. В. Зейгарник, В. В. Ніколаєва та інші.

Дослідженнями у сфері біологічного і фізіологічного стресу, психологією і фізіологією емоцій, адаптацією особистості до екстремальних умов, проблемою розвитку психосоматичних захворювань займалися такі дослідники як У. Кеннон, Г. Сельє, І. П. Павлов, Л. А. Орбелі, Е. Геллгорн, А. Г. Кнорре, Н. С. Четвериков, Е. П. Сепп, Г. В. Архангельський та інші. У вітчизняній психології теоретичні, методологічні і практичні питання розвитку стресу і протидії йому зайшли відображення у працях Л. І.

Анфиферової, В. А. Бодрова, Л. Г. Дикой, Л. А. Китаєвої-Смика, Т. Л. Крюкової, А. Б. Леонової, В. Л. Маришука, С. Д. Максименка, В. І. Медведєва, С. К. Нартової-Бочавер, К. В. Судакова, Н. Ф. Шевченко та інших дослідників.

Стиль батьківської поведінки впливає на адаптацію підлітка до стресової ситуації та саморегуляцію його психологічного стану. Проблемі саморегуляції особистості присвячено наукові праці таких дослідників як Вірна Ж. П., Зайва О. О., Ілійчук В. І., Кириченко Т. В., Литвинова Л. В., Малазонія С. В., Ніколаєнко О. С., Пов'якель Н. І.

Аналіз досліджень засвідчує, що основна увага в роботах приділяється переважно стресовим впливам і проявам і меншою мірою впливу стилю батьківської поведінки, на виникнення та подолання хронічного стресу у підлітковому віці. Недостатній рівень вивчення цього аспекту, відсутність відповідних рекомендацій щодо стилю поведінки в стресовій ситуації, як чинника, який впливає на адаптацію щодо стрес-фактора, формування захисних механізмів подолання та профілактики хронічного стресу у підлітків дають підстави для проведення дослідження у цьому напрямку.

Таким чином, дослідження стилю батьківської поведінки як чинника виникнення та подолання хронічного стресу у підлітків набуває соціальної значущості, як можливого фактору підвищення ефективності надання психологічної допомоги у сфері діяльності психолога-практика.

Мета дослідження: вивчення стилю батьківської поведінки, як чинника виникнення хронічного стресу в підлітковому віці. *Завдання дослідження:* провести емпіричне дослідження та обґрунтувати вплив батьківської поведінки на виникнення хронічного стресу у підлітків.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося на базі Національної дитячої спеціалізованої лікарні «ОХМАТДИТ» м. Києва впродовж 2009-2013 років. У дослідженні взяли участь всього 172 опитуваних, із них: 86 підлітків 13-16 років, та їх батьки у кількості 86 осіб.

Підлітковий вік є сенситивним до сприйняття себе, фізичних змін, які з ними відбуваються в період дорослішання. Підлітковий вік вважається періодом активної соціалізації, що характеризується бажанням спілкування з однолітками, реакціями «згуртованості», пізнанням нового, формуванням навичок та умінь. Порушення дитячо-батьківських взаємин приводить до виникнення багатьох психологічних проблем у підлітків і, як наслідок, хронічного стресу.

Програма емпіричного дослідження складалася з 3-х етапів:

- 1 етап – обґрунтування експериментального дослідження, підбір психодіагностичних методик для реалізації поставлених завдань;
- 2 етап – дослідження чинників хронічного стресу у підлітків, а також індивідуально-психологічних особливостей особистості;
- 3 етап – дослідження стилю батьківської поведінки, як чинника виникнення та подолання хронічного стресу підлітків.

Методи пілотажного дослідження: Опитувальник «Поведінка батьків і відношення підлітків до них» (ADOR – скорочено, підлітки про батьків) Е. Шефера модифіковано та адаптовано З. Матейчиком і П. Ржичаном; шкала реактивності та особистісної тривожності. Розроблена Ч. Д. Спілбергом (США) і адаптована Ю. Л. Ханіним; дослідження самооцінки за методикою Дембо-Рубінштейна в модифікації А. М. Прихожан; опитувальник батьківського відношення О. Я. Варга, В. В. Століна; опитувальник «Копінг-механізми» Е. Хайма; тест: оцінка рівня суб'єктивного контролю М. Снайдера.

При аналізі проблеми механізмів та чинників виникнення хронічного стресу у підлітковому віці важливим аспектом виступає дослідження батьківсько-дитячих взаємин та ставлення підлітка до них. З цією метою нами було використано опитувальник «Поведінка батьків і відношення підлітків до них» (ADOR) Е. Шефера, модифікований З.

Матейчиком і П. Ржичаном. Опитувальник вивчає установки, поведінку та методи виховання батьків так, як бачать їх діти в підлітковому віці.

Методика дає можливість оцінити виховання підлітків за наступними шкалами: позитивності (POZ); директивності (DIR); ворожості (HOS); автономності (AUT); непослідовності (NED) виховання. Опитування було проведено серед підлітків від 13-16 років. У кожній віковій категорії діти підліткового віку заповнювали опитувальник окремо ставлення до них матері та окремий бланк ставлення до них батька.

Серед опитаних дітей 13 років про ставлення батька до них було отримано наступні результати, які представлені в таблиці 1.

Таблиця 1.

Батько (бали)					
Категорії	1	2	3	4	5
POZ- процентний	9,4	31,0	32,4	14,8	12,2
DIR-процентний	8,1	31,0	33,8	17,5	9,4
HOS- процентний	8,1	16,2	40,5	20,2	14,8
AUT- процентний	16,2	21,6	25,6	21,6	14,8
NED- процентний	9,4	13,5	35,1	25,6	16,2

Щодо ставлення батьків до підлітків, майже третина 27% (POZ) підлітків відчувають позитивне ставлення до них батьків, що виражається в емоційній підтримці, співчутті, прояву любові. В той же час 25% (DIR) підлітків відповіли, що батьки проявляють надмірну вимогливість, непоступливість, нав'язування думок. Негативізм, ворожість, прояви відкритої агресії відчувають майже 36% (HOS) підлітків. Авторитарність у вимогах і вихованні відзначили 27% (AUT) підлітків. Про непослідовність дій і вимог у вихованні батьків відповіли 31% (NED) опитаних підлітків.

Таблиця 2.

Батько(бали)					
Категорії	1	2	3	4	5
POZ- процентний	9,4	31,0	32,4	14,8	12,2
DIR-процентний	8,1	31,0	33,8	17,5	9,4
HOS- процентний	8,1	16,2	40,5	20,2	14,8
AUT- процентний	16,2	21,6	25,6	21,6	14,8
NED- процентний	9,4	13,5	35,1	25,6	16,2

Загальна вибірка підлітків щодо ставлення матерів до них за шкалами позитивного відношення, та прояву любові була більшою у матерів (POZ) ніж у батьків – відповідно 36% та 27%. Директивні прояви (DIR) у вихованні у матерів були менш виражені ніж у батьків - відповідно 18% та 25%. Негативізм, ворожість прояви відкритої агресії зі сторони матері відчувають 33% (HOS) підлітків, щодо відношення батька, то показник становить 36%. Авторитарність у вимогах і вихованні відзначили більша кількість підлітків з боку матерів, що складає 38,2% (AUT) проти 27% з боку батька. Непослідовність дій і вимог у вихованні матерів відзначили 32% (NED) опитаних підлітків, що близько до показників батьківського виховання 31%.

Таблиця 3.

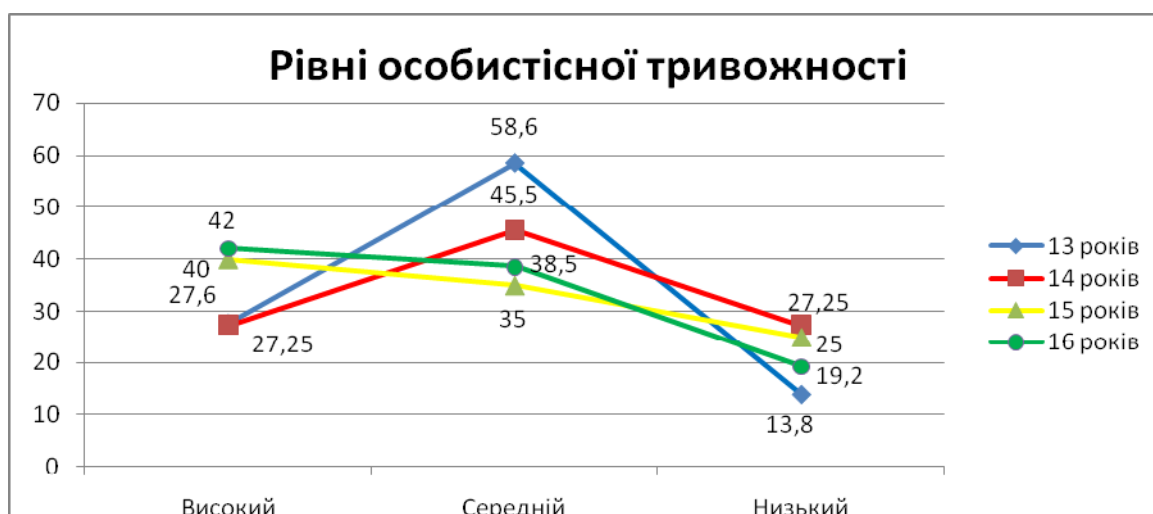
Мати (бали)					
Категорії	1	2	3	4	5
POZ- процентний	9,3	22	31,3	27,9	9,3
DIR- процентний	8,1	39,5	31,3	13,9	6,9
HOS- процентний	10,4	20,9	34,8	20,9	12,7
AUT- процентний	13,9	24,4	23,2	25,5	12,7
NED- процентний	11,6	19,7	36,0	22,0	10,4

Шкала реактивної та особистісної тривожності (Ч. Д. Спілберга, Ю. Л. Ханіна) є надійним й інформативним способом самооцінки рівня тривожності в даний момент (реактивна тривожність як стан) і особистісної тривожності (як стійка характеристика людини).

Для встановлення взаємозв'язку між показниками рівнів стресу, самооцінки, рівня домагань, особистісної та реактивної тривожності підлітків та показниками батьківського суб'єктивного контролю, батьківсько-дитячих стосунків (позитивності ставлення, директивності, ворожості, автономності, непослідовності у вихованні), стилів батьківського ставлення (відторгнення-прийняття, кооперація, симбіоз, авторитарна гіперсоціалізація, «маленький невдаха») нами був проведений кореляційний аналіз із застосуванням коефіцієнта рангової кореляції r -Спірмена.

Так особистісна тривожність характеризує стійку схильність людини сприймати певний діапазон ситуацій як загрозливих, небезпечних для самооцінки і самоповаги й реагувати на такі ситуації станом тривоги. Особистісна тривожність є відносно постійною рисою особистості. Підлітки, які мають високу особистісну тривожність, виявляють значно інтенсивніше почуття тривоги незалежно від ситуації. Для них потрібен відносно менший рівень стресу, щоб викликати виражену стресову реакцію. Висока особистісна тривожність корелює з наявністю невротичного конфлікту, з емоційними та невротичними зривами і з психосоматичними захворюваннями, хронічним стресом.

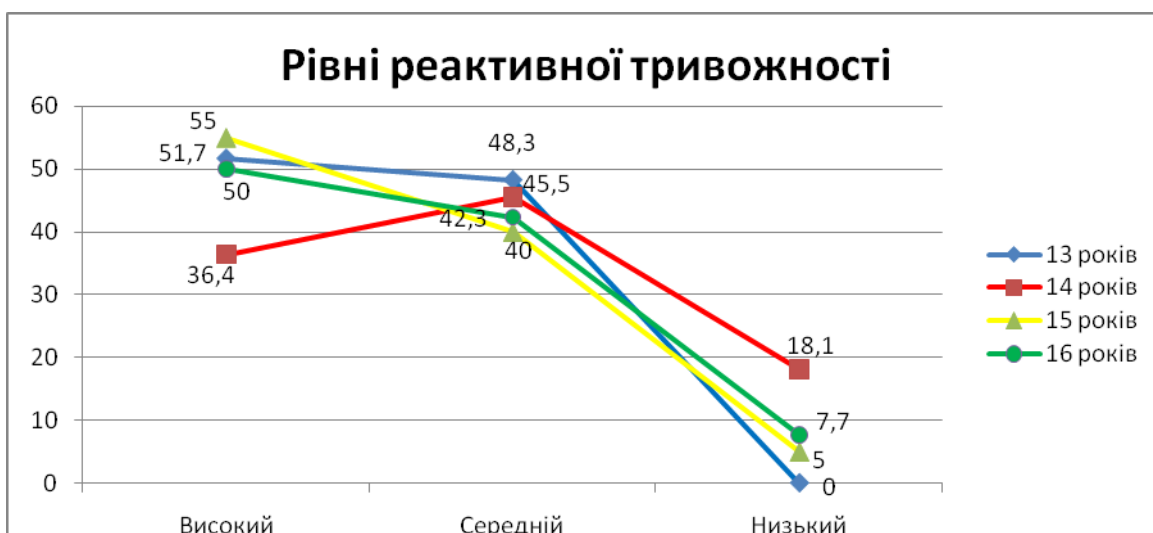
Серед досліджуваних найвищий рівень особистісної тривоги мають більш старші підлітки 15 років - 40% та 16 років - 42% , порівняно з підлітками 13 і 14 років - 27% (Рис. 1). Підлітки вікової категорії 15-16 років відмічали агресивні методи виховання зі сторони своїх батьків - авторитаризм, критику та неввіра в їх успіхи.

Рис. 1. Порівняння рівнів особистісної тривожності у підлітків різних вікових категорій.

Реактивна тривожність характеризується напругою, занепокоєнням, нервозністю. Цей стан виникає як емоційна реакція на стресову ситуацію. Дуже висока реактивна тривожність викликає порушення уваги, пам'яті, іноді дрібної моторики. Підвищена тривога є основним механізмом дезадаптивної поведінки. Так серед досліджуваних кожен другий підліток має високий рівень тривоги, найвищий рівень реактивної тривоги мають підлітки 15 років - 55%; далі показники знижуються: 13 років - 51,7%; 16 років - 50%. (Рис. 2).

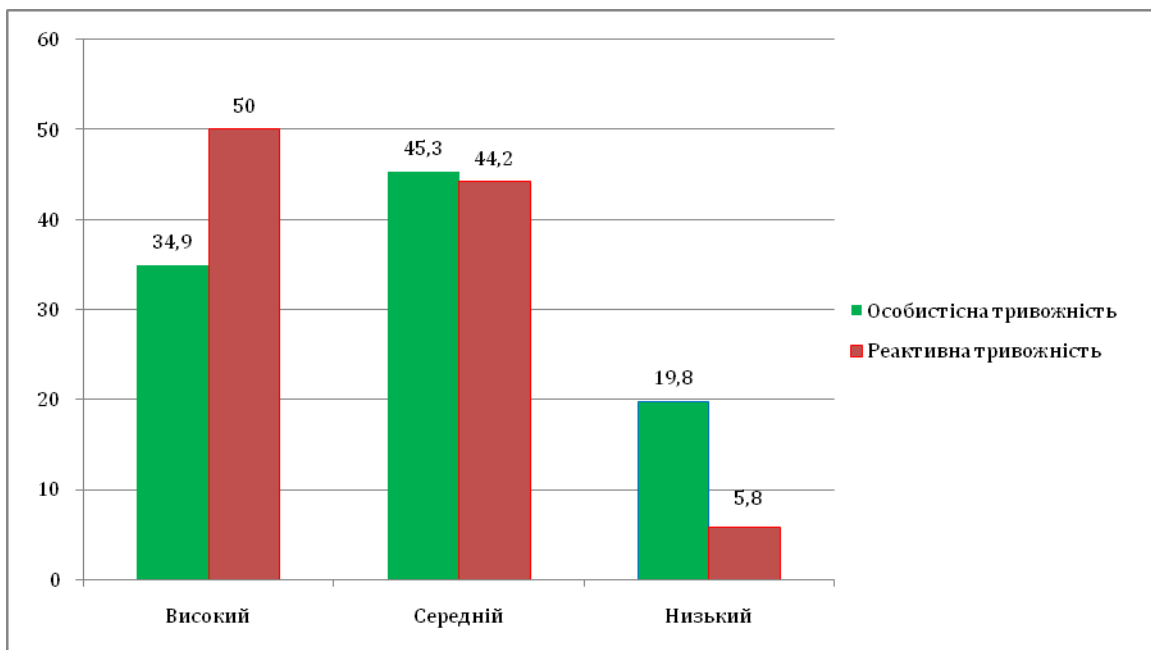
За позитивного ставлення батька до підлітка останній не відчуває ворожих проявів у поведінці дорослого. На це вказує виявлений негативний кореляційний зв'язок ($r=-0,304950$; $p=0,004304$) між показниками позитивності ставлення до підлітка батька та показниками рівня ворожості батька на високому рівні статистичної значущості ($p<0,01$).

Рис. 2. Порівняння рівнів реактивної тривожності у підлітків різних вікових категорій.

Водночас ворожа поведінка батька сприяє розвитку у підлітка високого рівня тривожності (як реактивної, так і особистісної). На це вказують виявлені позитивні кореляційні зв'язки між показниками рівнів ворожості батька з показниками рівнів реактивної ($r=0,245310$, при $p=0,022815$) та особистісної ($r=0,276931$, при $p=0,009844$) тривожності підлітка на рівні статистичної значущості ($p<0,05$) та на високому рівні статистичної значущості ($p<0,01$) відповідно.

Так, встановлений позитивний зв'язок між показниками рівня стресу та показниками рівнів особистісної ($r=0,537673$; $p=0,000036$) та реактивної ($r=0,571438$; $p=0,0000$) тривожності на високому рівні статистичної значущості ($p<0,01$). Це означає, що, чим вищий рівень тривожності у підлітків (як особистісної, так і реактивної), тим вищий рівень стресу вони переживають, і навпаки. (Рис. 3).

Рис. 3. Порівняння рівнів особистісної та реактивної тривожності у підлітків різних вікових категорій.

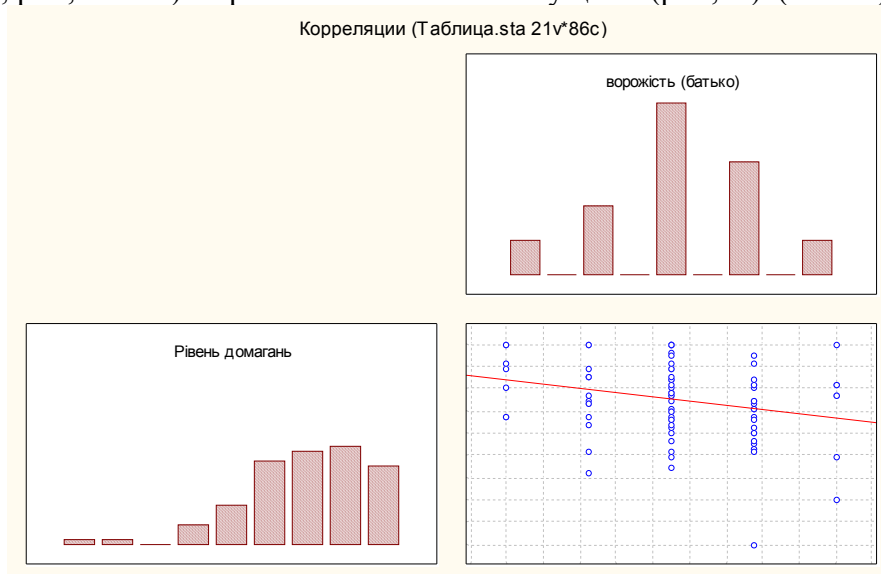
Найбільш несприятливо на рівень стресу, що переживається підлітками, а також на рівні їх реактивної та особистісної тривожності позначаються такі стилі ставлення батьків до своїх дітей як «авторитарна гіперсоціалізація» та «маленький невдаха» (виявлені позитивні кореляційні зв'язки між показниками рівня стресу підлітка та показниками стилю батьківського ставлення «авторитарна гіперсоціалізація» ($r=0,370309$; $p=0,000449$) на високому рівні статистичної значущості ($p<0,01$); між показниками рівня реактивної тривожності підлітка та показниками стилю батьківського ставлення «авторитарна гіперсоціалізація» ($r=0,298309$; $p=0,005275$) на високому рівні статистичної значущості ($p<0,01$); між показниками рівня особистісної тривожності підлітка та показниками стилю батьківського ставлення «авторитарна гіперсоціалізація» ($r=0,256423$; $p=0,017164$) на рівні статистичної значущості ($p<0,05$); між показниками рівня стресу підлітка та показниками стилю батьківського ставлення «маленький невдаха» ($r=0,312269$, $p=0,003422$) на високому рівні статистичної значущості ($p<0,01$); між показниками рівня реактивної тривожності підлітка та показниками стилю батьківського ставлення «маленький невдаха» ($r=0,328237$, $p=0,002033$) на високому рівні статистичної значущості ($p<0,01$); між показниками рівня особистісної тривожності підлітка та показниками стилю батьківського ставлення «маленький невдаха» ($r=0,359044$, $p=0,000687$) на високому рівні статистичної значущості ($p<0,01$).

Негативний кореляційний зв'язок ($r=-0,527905$, $p=0,000000$) встановлено між показниками рівнів стресу підлітків та показниками рівнів батьківського суб'єктивного контролю на високому рівні статистичної значущості ($p<0,01$). Від'ємне значення коефіцієнта рангової кореляції дає підстави стверджувати наступне: чим вищі показники рівня батьківського суб'єктивного контролю, тим нижчі показники рівня стресу, що переживається підлітками.

У той же час позитивне ставлення батька до підлітка супроводжується прийняттям дитини, що виявляється у повазі до індивідуальності підлітка, схваленні його інтересів та планів, прагненні проводити багато часу з ним тощо. Свідченням цього є виявлений позитивний кореляційний зв'язок ($r=0,230413$; $p=0,032818$) між показниками позитивності ставлення до підлітка батька та показниками прийняття дитини як стилю батьківського ставлення на рівні статистичної значущості ($p<0,05$).

Ворожість у ставленні батька до підлітка також негативно позначається на рівні домагань дитини. Чим ворожіше батько ставиться до підлітка, тим менший рівень домагань дитина виявляє. На такий висновок вказує виявлений негативний кореляційний

зв'язок між показниками рівнів домагань підлітка та показниками рівнів ворожості батька ($r=-0,247798$; $p=0,021428$) на рівні статистичної значущості ($p<0,05$). (Рис. 4).

Рис. 4. Кореляційний зв'язок між показниками рівня домагань підлітка та показниками ворожості батька

Емпіричні значення ϕ дослідження особливостей залежності копінг-стратегій поведінки батьків та наявним рівнем стресу у підлітка.

Таблиця 4.
($n=86$)

Показники	$\Phi_{\text{емп}}$	p
Конструктивна копінг-стратегія батьків (поведінковий копінг) – високий/низький рівень стресу підлітка	2,12	$\leq 0,05$
Конструктивна копінг-стратегія батьків (когнітивний копінг) – високий/низький рівень стресу підлітка	1,54	$\leq 0,05$
Конструктивна копінг-стратегія батьків (емоційний копінг) – високий/низький рівень стресу підлітка	4,289	$\leq 0,01$

Розглянемо детальніше виявлені залежності між показниками рівня стресу підлітка та типами копінг-стратегій поведінки батьків.

Емпіричне значення $\Phi_{\text{емп}} = 2,12$ для показників конструктивної копінг-стратегії батьків (поведінковий копінг) та показників рівня стресу підлітка (високий/низький) статистично значуще на рівні $p \leq 0,05$. Це означає, що у батьків, які у своїй поведінці дотримуються конструктивної поведінкової стратегії, підлітки мають нижчий рівень розвитку стресу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отримані результати емпіричного дозволяють зробити висновок про те, що у дитячо-батьківських взаєминах домінує авторитарний стиль виховання та, агресивний стиль поведінки батьків по відношенню до підлітків. Це спричиняє виникнення високого рівня тривожності підлітка. Ворожість у ставленні батьків до підлітка також негативно позначається на рівневі домагань дитини. Чим ворожіше батько ставиться до підлітка, тим менший рівень домагань дитина виявляє. Використання конструктивної когнітивної допінг-стратегії батьками здебільшого зумовлює низький рівень стресу підлітка. Підлітки, батьки яких дотримуються конструктивної емоційної допінг-стратегії, частіше виявляють низький

рівень стресу. Таким чином, порушення батьківсько-дитячих взаємин є чинником виникнення стресу, стійких негативних емоційних реакцій підлітка та, як наслідок, хронічного стресу. Подальші наші дослідження стосуватимуться визначення статевогендерних особливостей впливу батьківсько-дитячих взаємин на виникнення та протікання стресових станів у підлітків.

Література

1. Немчин Т.А. Состояние нервно-психического напряжения // Т. А. Немчин. - Л. ЛГУ, 1983. – 319 с.
2. Николаева Е. И. Зависимость эмоциональных реакций человека от негативных переживаний в детстве /Е. И. Николаева, В. П. Купчик, А. М. Сазонова //Психологический журнал. - 1996. - Е.17. - №3 – С. 92-98.
3. Ермолаев О.Ю. Математическая статистика для психологов: Учебник / О. Ю.Ермолаев. – 2-е изд., испр. доп. – М.: Московский психолого-социальный институт. – Флинта, 2003. – 336 с. – (Библиотека психолога).
4. Халафян А. А. Statistica. 6. Статистический анализ данных / А.А. Халафян. – М.: Бином, 2010. – 528 с.
5. Наследов А. Д. Математическиметодыпсихологическогоисследования. Анализ и интерпретацияданных. / А. Д. Наследов. – СПб.: Речь, 2006. – 392 с.
6. Сидоренко Е. В. Методыматематической статистики в психологи. / Е. В. Сидоренко. – СПб.: Речь, 2006. – 350 с.

В статье рассматриваются отношения родителей к ребенку и влияние детско-родительских взаимоотношений на эмоциональное состояние и личность подростка. Акцент в теоретическом и практическом анализе сделан на нарушение детско-родительских взаимоотношений как фактора стресса, возникновение стойкого состояния тревоги у подростков и как следствие хронического стресса.

This paper discusses the relationship of parents to the child in the family and their impact on emotional state and personality of a teenager. The emphasis in the theoretical and practical analysis is done in violation of parent-child 'relationships as factors of stress as a result of persistent emotional reactions and chronic stress teenager.

Т.А. Бородулькина (г.Запорожье)

ОПЫТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МЕТАФОРИЧЕСКИХ АССОЦИАТИВНЫХ КАРТ В ПРЕПОДАВАНИИ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН

Постановка проблемы. Современному психологу, для того, чтобы быть успешным и эффективным в своей деятельности, необходимо не только знать основы психологических дисциплин, ориентироваться в большом количестве методов исследовательской и практической работы, владеть технологией проведения ряда диагностических, коррекционных и консультативных техник, но и иметь развитую ценностно-смысловую сферу, уметь глубоко понимать, чувствовать другого человека, его внутренний мир, а для этого необходимы, кроме всего прочего, развитое образное, метафорическое мышление, интуиция, рефлексивность, эмпатия и т.д. Поэтому в процессе подготовки будущих психологов необходимо искать и внедрять в преподавание новые активные формы, методы и психотехнологии обучения студентов-психологов; которые бы способствовали их личностному росту, обеспечивали развитие их образной и смысловой сферы, способность к пониманию и рефлексии, актуализацию профессиональных смыслов. Одним из таких способов мы считаем метафору, которую рекомендуем применять в обучении студентов-психологов с помощью различных метафорических